

A TÉRKÉPÉSZ, A FÖLDRAJZTUDÓS ÉS A SPORTOLÓ – VITÉZ SOMOGYI ENDRE ALTÁBORNAGY ÉLETE

Február 4-én ünnepelte alapításának 95. évfordulóját az önálló magyar katonai térképészet. A magyar katonai térképészek – immáron három emberöltő tapasztalatainak birtokában – munkájukkal az állam- és közigazgatás érdekében tevékenykednek, térképeik országunk területi leltárát adják, adatbázisaik alapot nyújtanak a területi tervezéshez és a környezet értékeléséhez. A katonai térképészek hozzájárulnak a Magyar Honvédség (a továbbiakban: MH) missziókban résztvevő katonái felkészítéséhez, térképészeti termékekkel és katonaföldrajzi dokumentációkkal, információs anyagok biztosításával, maguk is részesei az eredményes küldetésnek. Emellett katonatérképészek teljesítenek szolgálatot a libanoni UNIFIL-misszióban, ahol magas színvonalon végzik szakmai feladataikat.

A magyar katonai térképészet a történelmi jelentőségű teljesítményéért 2011. december 17-én, a Magyar Tudományos Akadémia dísztermében Magyar Örökség-díjat kapott.¹

A szervezet 95 éves történetét több szakaszra oszthatjuk fel:

1. A megalakulás és a rejtés évei (1919-1938).
2. A háború szolgálatában végzett tevékenység, amelyet virágzó tudományos tevékenység, országos kiállítások és nemzetközi kapcsolatok jellemeztek.
3. Az 1945 utáni újjáépítés nehézségei és a szocializmus évei, a Varsói Szerződés tagállamként a koalíció szolgálatában.
4. Az 1990 utáni időszak, a NATO csatlakozás, napjaink tevékenysége.

Az önálló magyar katonai térképészet kialakulása és fejlődése

Az 1918-as őszi forradalom után Magyarország független állammá vált. A bécsi közös térképészeti intézmény (K. und K. Militärgeographisches Institut) helyett egy új, magyar szerv felállítása vált szükségessé. A Magyar Földrajzi Társaság 1919. január 29-én emlékirattal fordult a kormányhoz egy polgári irányítású magyar állami térképíró intézet felállításáért. Kogutowicz Károly² egyetemi tanár Hajts Lajos³

¹ A díjban azok a magyar intézmények, csoportok, egyének részesülnek, akik tevékenységükkel hozzájárultak a magyar kultúra, gazdaság, sport, tudomány, azaz a magyar társadalom erkölcsi, szellemi felemeléséhez. Magyar Örökség-díj honlapja http://www.magyarorokseg.hu/dijazottak_tablazata (Megnyitva 2014. március 1.)

² Kogutowicz Károly 1866. február 14-én született Budapesten Kogutowicz Manó, a magyarországi kartográfia megalapítójának és az 1890-ben alapított Magyar Földrajzi Társaság első igazgatójának fiaként. Apja korai halála után fia Károly vezette tovább és közben korszerűsítette is az intézetet. Egyetemi tanulmányainak befejezése után előbb Budapesten, az Erzsébet nőiskolában tanított, majd 1923-tól Szegeden, az egyetem általános és összehasonlító földrajz nyilvános rendes tanára és 1944-ig a Földrajzi Intézet első kinevezett igazgatója volt. 1929–1930-ban a bölcsészeti-, nyelv és történelemtudományi kar dékánjává választották, majd 1941–42 között az egyetem rektora volt. 1948. szeptember 6-án Németországban, Ludwigsburg-Württembergben, 82 éves korában halt meg.

Forrás: portal.zmne.hu/download/klhtk/tsz_geo/palyazat2011/sze.pdf (Megnyitva: 2014. március 13.)

³ Hajts Lajos (1866. október 27., Igló -- 1933. december 1., Budapest) geográfus, térképész. A budapesti honvéd felsőbb tiszti tanfolyam és földrajzi intézet topográfiai tanfolyamának elvégzése után tanulmányúton járt az USA-ban. 1895-1919 között a Ludovika Akadémia tanára, majd az Állami Térképészeti Intézet vezetője, az „angyalos” térképek kiadója. 1925-ben mint tábornok vonult nyugalomba. Az intézet munkatársai vezetése alatt hajtották végre 1924–1925-ben a frankhamisítást, ami 1925 végén a hírhedt frank-botrányhoz vezetett. Emiatt 1926-ban rövid börtönbüntetésre ítélték. A

tábornokkal, – aki később a magyar Állami Térképészeti Intézet első parancsnoka lett – és Kirchlechner (Demjén) Károly⁴ tábornokkal együtt terjesztették a honvédelmi miniszter elé az Állami Térképíró és Földleíró Intézet felállításáról szóló elgondolás tervezetét. 1919. február 4-én a hadügyminiszter rendeletileg hozta létre a Magyar Katonai Térképező Csoportot.

A bécsi térképészeti intézet anyagát felosztották az utódállamok között. Magyarország a területét érintő nyomólemezeket és térképeket kapta meg, valamint régi elavult nyomógépeket és mérőműszereket.

Az intézményesülés kezdetei

A trianoni békeszerződés lehetővé tette az antanthatalmak számára a magyar katonai intézmények ellenőrzését. A rendelkezés kijátszására a Pénzügyminisztérium alárendeltségében és látszólagos irányítása alatt, a minisztérium XIII/c. osztályaként létrehozták az Állami Térképészeti Intézetet. Állományát a bécsi katonai Térképészeti Intézetből hazatért katonatisztek és az Állami Nyomda térképészeti osztályának dolgozói alkották.

Az Intézet elsődleges célja az ország katonai térképpel való ellátása volt, de a polgári célra készült térképek kiadásának is a központjává vált. Kezdetben a Monarchiából megmaradt térképlapok felhasználásával fényképészeti eljárással állították elő a térképeket. Az Intézet 1927-ben megkezdte az ország 1:25 000 méretarányú új felmérését. Az új felmérés alapján kiadott 1:75 000-es (a II. világháború előtt az 1:50 000 méretarányval kezdték felváltani) és 1:200 000 méretarányú nyílt minősítésű térképek műszaki pontosságukat és rajzi-nyomdai kivitelüket is tekintve, a kor legkiválóbb termékei közé tartoztak.

A Magyar Királyi Honvéd Térképészeti Intézet az intézmény 20 éves fennállása alkalmából 1939. december 27. és 1940. január 25. között, nagyszabású kiállítást szervezett. A kiállítás hatalmas sikert aratott, a vezérkari főnök nyitotta meg, a bemutatót látogatásával megtisztelte a miniszterelnök, valamint a honvédelmi és a kultuszminiszter is.

A frankhamisítás okán kétes hírnévre szert tett intézet először tárta szélesre kapuját a nagyközönség előtt. A katonai térképek teljes sorozatát, a közkedvelt kiránduló és turistatérképeket, az iskolai atlaszokat, földgömböket, a szép magyar tájak légi fényképeit előállításuk teljes folyamatában ismerhette meg a látogató közönség.

Bár az intézet elsődleges feladata a katonai térképek előállítása, az elrendelt képzések, átképzések szervezése volt, felvállalta rétegyényeket kielégítő térképek készítését és kiadását is. A II. világháború kitöréséig terjedő két évtized alatt az Intézet 13 atlaszt, közel 40 falitérképet és egy világtlaszt adott ki. A negyvenes évekre 25 féle turistatérkép, 14 különféle vízisport-térkép és 15 fürdőterkép állt az érdeklődők rendelkezésére. Figyelemre méltók voltak a visszacsatolt területeket (Kárpátalja, Radnai havasok, Székelyföld) bemutató kiadott kiadványok. Az iskolai oktatás támogatása érdekében történelmi és földrajzi atlaszok, földrajzi és természetrajzi szemléltető falitáblák és földgömbök készültek. Az 1934-ben megjelent az ÁTI-Kisatlasz páratlanul gazdag névrajzzal jelent meg, a 30 ezer nevet tartalmazó névmutató a nevek kiejtését is közölte. Nagy-Magyarország néprajzi

rákosi temető katonai részében temették el. Forrás: <http://www.fsz.bme.hu/mtsz/mhk/csarnok/h/hajtsl.htm> (Megtekintve: 2014. március 13.)

⁴ Demjén (Kirchlechner) Károly (1872–1961) térképész, aki tereptant oktatót a tiszti akadémián. 1919-ben a magyar Katonai Térképező Csoport, majd a kartográfiai osztály vezetője, 1926–27 között az intézet parancsnoka volt. Vezérezredesként vonult nyugdíjba.

térképe 1940-ben jelent meg, Közép-Európa nemzetiségi térképe, Magyarország kistérségei 1943-ban, Magyarország vármegyéi 1944-ben.

Munka a területgyarapítások időszakában

A politikai események, a területgyarapítások (Felvidék, Erdély, Kárpátalja, Délvidék) és a világháború következtében egyik napról a másikra megszűnt a békés alkotómunka, az intézetnek új feladatokat kellett ellátnia. A visszatért területek felmérése, térképezése volt az elsőrendű feladat, mivel az új területről sem a hadsereg, sem a polgári szervezetek nem rendelkeztek megfelelő térképekkel.

1940. június 26-án Werth Henrik tábornok, a honvéd vezérkar főnöke dicsérő elismerésben részesítette a Magyar Kir. Honvéd Térképészeti Intézet parancsnokát és a teljes személyi állományát. *„Meg kell állapítanom, hogy a térképészeti intézet a felső vezetés követelményeinek, gyakran változó feladatainak, mindig, teljes erővel és a legcélszerűbb munkamegosztással igyekezett eleget tenni és így nemcsak teljes megértést tanusított (sic!) a felső vezetés követelményei iránt, hanem azoknak mindenkor és mindenben meg is felelt. [...] Éppen ezért, amikor a térképészeti intézet messze kimagasló teljesítményét, önzetlen munkaszeretetét és ügybuzgalmát újólag elismerem, úgy az intézet parancsnokának, mint összes beosztottjainak is a szolgálat nevében dicsérő elismerésemet fejezem ki.”*⁵

Az intézetben megfeszített tempójú munka folyt. 1941-ben kezdték meg az 1:50 000-es csapattérkép készítését és kiadását, 1942-ben 16 szelvény (kb. 7500 km²), 1943-ban 20 szelvény (kb. 9200 km²), 1944-ben 26 szelvény (kb. 12 000 km²) készült el. Az m. kir. Honvéd Vezérkar főnöke 1943. november elején elrendelte az ország egész területéről új, vagy ideiglenes egységes (1:50 000-es) térképsorozat elkészítését 1944. április 1-jei határidővel. A kirendelt topográfusok rekordidő alatt, karácsonyig befejezték a tereplejrást.

Az intézet a gyorscsapatok részére 1:200 000 méretarányú, a hadműveleti irányítás céljára 1:400 000 méretarányú, és 1:750 000 méretarányú áttekinthető térképet, valamint a légierők, a híradó-, szállító-, ellátó szolgálat különleges igényeinek megfelelően kiadványokat készített.

A háborús időszak, az intézet kitelepítése

A front közeledtével a bombázások miatt egyre nehezebbé vált a munka. 1944. április 3. után, az angolszász légitámadások megindulása miatt a térképészeti intézet (az intézetparancsnokság és a mozgatható részlegek) kitelepült a fővárosból. Budapestről történő evakuálása utáni települési helyének, gyepűszállásnak a Fejérmegyei Mór községet jelölték ki.

Az előzetes helyszíni szemle után 1944. május végén vasúti szállítással és tehergépkocsikon a Parancsnokság, a Térképrajzi csoport, a Földrajzi osztály, az Anyagraktár, a Műszerész üzem, és a Legénységi különítmény települt ki. A Háromszögelő és a Terepfelmérő csoport beosztottjai terepmunkálatokon voltak, így csak az intézetben visszamaradt anyaguk került a gyepűszállásra. A Fotogrammetriai és Műszaki csoport Budapesten maradt és ott folytatta tevékenységét november közepéig.

Móron az intézet parancsnoksága a Trautenberg-kastélyba költözött. A beosztottakat jobb módú móri polgároknál szállásolták el. Az iskolák tantermeiben voltak a munkatermek, ott szállásolták el a női alkalmazottak nagyobb részét és a legénységet.

⁵ Magyar Kir. Honvéd Térképészeti Intézet parancsnokságának címzett 43.364 számú eln. 4. vkf.-1940 dicsérő levél.

A szakmai munka túlnyomórészt nyilvántartási, szerkesztési és rajzi tevékenységből állt. A helyőrségi élet (szolgálat, kihallgatás, őrség, voltak tisztii gyűlések, megbeszélések, továbbképzések, versenyek, ünnepek, menetgyakorlatok, sportolás) rendben, az addigiak szerint folyt. Vasárnaponként a plébániatemplomban katonai misét tartottak.

A hátországi intézet mozgósítását 1944. szeptember 18-tól rendelték el. Az intézet neve ekkor változott M. Kir. Térképészeti Intézetre. A hadihelyzet alakulása miatt november közepén elkezdődött az intézet második gyeűszállására, Sopron megyébe való áttelepülése, ami december végéig tartott. Nyugat-Dunántúlon Nagygeresd, Répceszemere, Cirák községek képezték az intézet második gyeűszállását. A hadrafogható korosztályú tiszteket, tiszthelyetteseket, hadapródokat és a legénység többségét felsőbb rendeletre az eredeti fegyvernemüknek megfelelő csapattekhez vezényelték.⁶

Somogyi Endre életútja

A térképészeti intézet parancsnoka 1939. január 15. és 1945. május 8. között vitéz Somogyi Endre altábornagy volt. Az elmúlt fél évszázadban méltatlanul elfelejtett magasan képzett katona, gyakorló térképész, katonaföldrajzi szakértő, katonai szakíró munkásságával rászolgált arra, hogy életútját bemutassuk.

Cserépfaluból a térképészeti intézet parancsnokságáig

Somogyi Endre 1891. november 18-án született Cserépfalun. Édesapja, Somogyi Andor Pócspetri kántortanítója volt, édesanyja, Daragó Róza a család háztartását vezette. A római katolikus vallású családban öt gyerek volt. Édesapja 46 éves korában, 1905. január 22-én halt meg. Édesanyja is korán elment, így négy testvérével együtt, rokoni segítséggel, szerény körülmények között nevelkedett.

Iskolai tanulmányait Kecskeméten, a tanítói árvaházban kezdte. A gimnázium 5. osztályának elvégzése után előbb Nagyváradra, majd a pécsi Zrínyi Miklós hadapródiskolába került. Ebben az is szerepet játszott, hogy a képzést számára ott ingyenesen biztosították. A Ludovika Akadémián 1909-ben kezdte meg a tanulmányait, amelyek sikeres befejezése után, 1912-ben avatták fel gyalogos hadnagyként.

1912. szeptember 1-jén foglalta el első tisztii beosztását a pozsonyi M. kir. 13. honvéd gyalogezred állományában. 1914. augusztus 1-jétől 1914. szeptember 15-éig a M. kir. 30. honvéd gyalogezred pótzászlóaljának segédtisztje volt.

1914-től megjárta az első világháború hadszíntereit ahol. Harctereken szerzett érdemeiért több kitüntetésben részesült. 1915. november 1. és 1916. november 30. között a Ludovika Akadémián volt tanár, 1917. április 15. és 1917. június 1. között a vezérkari tanfolyam hallgatója Laibachban. 1917. június 5-étől a III. hadtestparancsnokság vezérkari tisztje volt az olasz fronton, majd 1918–1919 között ismét tanár a Ludovika Akadémián.⁷

1920–1921-ben elvégezte a Hadiakadémiát. 1922–1923-ban a Ludovika Akadémián, 1923–1927 között a Hadi Akadémián volt tanár. 1927. szeptember 1.–1930. szeptember 1. között a 6. vegyesdandár parancsnokságának anyagi

⁶ Vitéz Somorjai Béla: Az első magyar katonai térképészeti intézet megalakulásának 70. évfordulójára. Hadak Útján, 1990. július–augusztus, p. 6–8.

⁷ Szakály Sándor: Az ellenforradalmi Magyarország (1919–1944) hadseregének felső vezetése, Hadtörténelmi Közlemények 1984. 3. sz. p. 587

osztályvezetője, egyben a dandár vezérkarfőnökének helyettese. 1930. szeptember 1. és 1931. március 6. között tanár a Hadiakadémián. 1931. március 6. és 1936. május 1. között a honvédelmi miniszter szárnysegédje. Innen 1936. május 1-én a HM VI-4. osztályra került, illetve a Vkf. 4. osztály osztályvezetője lett.

1939. szeptember 1-től egészen 1945 májusáig, az Intézet megszűntéig a Magyar Királyi Honvéd Térképészeti Intézet parancsnoka volt.⁸

1945. május 8-án, Ausztria területén amerikai hadifogságba került, ahonnan 1945. október 23-án tért haza.

*

A magyar katonaföldrajz 20. századi legjelentősebb képviselőjének Somogyi Endre tekinthető, aki a nagy háborút megjárt tiszt tapasztalataival rendelkezve fogalmazta újjá a katonaföldrajzi dimenziókat. A hadtudományban őt tartják a magyar katonaföldrajz, mint önálló tudományterület megteremtőjének.

A 6. vegyesdandár parancsnokságán szolgált, amikor megírta az első tudományos értékű művét *Magyarország és környéke államainak katonai földrajza* címmel. Ezt két alkalommal – 1928-ban és 1930-ban – magánkiadásban jelentette meg.⁹ A katonaföldrajzi leírásban felhasználta kora nagy földrajztudósainak kutatási eredményeit. Így épített Cholnoky Jenő, Teleki Pál, Fodor Ferenc, Lóczy Lajos, Pécsi Albert és Prinz Gyula munkáira. Művében katonai szempontból rendszerezte a földrajztudomány megállapításait. A hadszínterek lehatárolásánál szakított az osztrák–magyar hadsereg nagyhatalmi szemléletével és elfogadta a trianoni Magyarország megváltozott geostratégiai helyzetét. Alapvetően a Kárpát-medencére és annak környezetére összpontosított. Ennek megfelelően *északi, keleti, déli és nyugati* hadszíntereket különített el. A hadszínterek elkülönítésekor figyelembe vette a természetes határokat, amelyek alapvetően meghatározták a seregtestek tevékenységét.

A hadszínterek leírásánál korrekt természet- és gazdaságföldrajzi értékelést adott. „... *Munkámban híven igyekeztem feltárni a megcsonkított ország megmaradt földrajzi tényezőit. Szembe állítottam ezeket a környező államok helyzetével, még*

⁸ Vitéz Somogyi Endre személyi anyaggyűjtője (HM HIM Központi Irattár), valamint a Magyar kir. Honvédség és csendőrség tisztjeinek és hasonlóállásúaknak évente kiadott rangsorolásából kitűnik, hogy hosszú katonai pályafutása alatt számos háborús és béke kitüntetésben, illetve külföldi kitüntetésben részesült. Rendjelek és kitüntetések: Magyar Érdemrend Középkereszt csillaga (1944. I. 12.), Magyar Érdemrend Középkeresztje (1940), Magyar Érdemrend Tisztikeresztje (1936), Magyar Érdemkereszt IV. osztálya (1928), III. Katonai Érdemkereszt hadidíszítménnyel és kardokkal (1915), Kormányzói dicsérő elismerés Magyar Koronás Bronz Érdemérme, szalagján III. osztályú Vaskorona Rend hadidíszítménnyel és kardokkal (1930), Károly csapatkereszt, Háborús Emlékérem a piros-kehér-zöld színű hadiérem szalagján a kardokkal és sisakkal díszítve, II. A osztályú Tiszti szolgálati jel (1942), Erdélyi Emlékérem (1941), HM okirati dicsérő elismerés (1930), 1928-tól a vitézi rend tagja. Külföldi kitüntetései: Vaskereszt II osztálya (1917), Német Olimpiai díszjelvény II. o. (1938), Bolgár Katonai Érdemrend nagy Tisztikeresztje (1943), Bolgár Katonai Érdemrend Tisztikeresztje (1934), Olasz Koronarend Tisztikeresztje (1934), Lengyel Polonia Restituta rend parancsnoki kereszt (1939), Lengyel Polonia Restituta rend Tisztikeresztje (1934), Svéd Vasa Rend II. o. Középkeresztje (1936) Katonai karrierje során számos alkalommal léptették elő. Altábornagyként helyezték nyugdíjba 1946. augusztus 31-én. Előléptetései: hadnagy: 1912. augusztus 18. (szeptember 01.); főhadnagy: 1914. augusztus 01.; százados: 1919. szeptember 01.; őrnagy: 1928. május 01.; alezredes: 1933. november 01.; ezredes: 1936. november 01.; tábornok: 1940. szeptember 01. (vezérőrnagy: 1941. december 31.); altábornagy: 1943. február 01. 1928-ban a világháborúban szerzett érdemeiért vitézzé avatták;

⁹ Somogyi Endre: *Magyarország és környék államainak katonai földrajza*. Budapest, 1928, p. 434. Somogyi Endre: *Magyarország és környező államainak katonai földrajza*, 1930, Budapest p. 398.

akkor is, ha az összehasonlítás nem a mi javunkra ütött ki. Hiszem, hogy aki e könyvet odaadással, lelkiismeretességgel lapozza, bizalmat nyer megmaradt erőnk iránt, mert a felsorakoztatott számadatok tengerén keresztül is bebizonyítva látja, hogy a földrajzi tényezők örök, meg nem másítható törvényeinek erősebbeknek kell lennie a békediktátumok papiros okmányainál¹⁰ – írta könyvének előszavában.

Művének újszerűségét az adja, hogy:

- A katonaföldrajzot, mint tudományt kezeli és így felhasználja a földrajz és más tudományok eredményeit is.
- Rendszerezi és leírja a katonaföldrajzi tényezőket, feltárja azok összefüggéseit a harcokkal. (Megjegyzendő, hogy az általa megfogalmazott kategóriákat használjuk napjainkban is.)
- Magyarország megváltozott geostratégiai helyzetének megfelelően osztályozta a hadszíntereket, és ezeket a földrajztudomány eredményeinek felhasználásával írta le.

A katonaföldrajzi tényezők értékelésénél abból indult ki, hogy a haditevékenységek és a földrajzi környezet között kölcsönhatás van. Ennek megfelelően a katonaföldrajzi tényezők élére a vízrajzot helyezte, ezt a domborzat, az éghajlat (klíma) és egészségügyi viszonyok, a közlekedési viszonyok, segélyforrások, gazdasági viszonyok, népesség, az ország területe és határai követték.

Értékelései és mutatói (a határok ellenálló-képessége, a határok élő- és holtanyag energiája stb.) napjainkban is használhatóak. „... A katonai földrajz – akárcsak a gazdasági, politikai stb. földrajz – a földrajznak alkalmazott része és a föld színét katonai (hadműveleti és harcászati) szempontból tanulmányozza. A katonai földrajz előismeretei: a térképolvasás és tereptan, alapismeretei: a tájrajz (tájleírás, chorografia). A katonai és a tudományos (bölcseleti) földrajz alapismeretei közösek. A kétféle földrajznak csak a szemlélete más. Az egyik elméleti, a másik, a katonai: gyakorlati¹¹ – adta meg művében a katonaföldrajz helyének és szerepének meghatározását.

Napjaink katonaföldrajza némi változtatással elfogadta, átvette a Somogyi által meghatározottakat.¹² Katonaföldrajzi vonatkozású tudományos műveinek megállapításai mind a mai napig helytállóak, és a Nemzeti Közszolgálati Egyetem (a jogelőd Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem) katonaföldrajz elméleti alapjai oktatásának szerves részét képezik.

*

A két világháború közötti időszakban az öttusasport meghonosítása, megkedveltetése és irányítása a honvédség kezében volt. Vitéz Somogyi Endre altábornagy neve összefonódott a sportág kezdeteivel.

1924-től kezdett érdeklődni a vívósport iránt. Somogyi maga is kiváló sportoló és sportszervező volt. Életre hívta a Honvéd Tiszti Vívó Klubot (HVTK), amelynek csapatkapitánya, majd ügyvezető igazgatója és alelnöke lett. 1930-tól maga is versenyzett. Az első országos szenior párbajtőr bajnokságon még csak 12. helyezést

¹⁰ Somogyi Endre a Magyarország és környező államainak katonai földrajza, 1930, Budapest, p. 398. című második kiadású könyvének előszavában írta ezeket az ajánló sorokat.

¹¹ Somogyi Endre i.m. 2. oldal

¹² Kecskeméthy Klára–Nagy Miklós: Az önálló magyar katonaföldrajz-tudomány jeles művelője: Somogyi Endre. Hadtudomány, 1994/1. szám, p. 112–115.

ért el, de 1933-ban már egyéni országos bajnok és a négyszeres bajnokcsapat tagja. Somogyi a Honvéd Tiszti Vívó Klub HVTK öttusa alosztályát vezette, de patronálta a Ludovika Akadémia Sportegyletben (LASE) működő öttusázókat is. 1930 és 1944 között neve elválaszthatatlan volt a magyar öttusasport eredményeitől. A magyar öttusa csapatnak két olimpián (1932. Los Angeles, 1936. Berlin) volt a vezetője.

1923 és 1925 között figyelemre méltó tanulmányai jelentek meg a katonai sajtóban *Honvédelem, Tanulságok a gyalogsági harcászat fejlődéséről*, illetve *A harc és általában a háborús tevékenységek pszichológiája* címmel. A Honvédelemben 1925-ben folytatólagos útleírást közölt a törökországi tapasztalatairól. A harmincas és a negyvenes években számos cikke jelent meg a Honvédelemben és a Magyar Katonai Szemlében az öttusa sportról.¹³ Jelentőset alkotott az 1931-ben induló katonai tudományos folyóirat: a Magyar Katonai Szemle sportrovatának a szerkesztőjeként is

A térképészeti intézet élén

Vitéz Somogyi Endre vezérkari ezredes 1939. január 15-ei hatállyal nevezték ki a Magyar Királyi Honvéd Térképészeti Intézet (1944. szeptember 18-ától Magyar Királyi Térképészeti Intézet) parancsnokának. Kiválóan képzett, széles látókörű katona volt. Új szolgálati beosztásában kemény kézzel teremtett rendet. A parancsnokságot abban a mozgalmas időszakban vette át, amikor felgyorsultak a politikai események, a világháborús előkészületek. Idejekorán felismerte a politikai események menetét, jó előre felkészítette az intézetet a fokozott ütemű hadfelmérési és térképészeti feladatok elvégzésére.

Nagyarányú fejlesztéseket hajtott végre, és ehhez a rendelkezésére álltak a szükséges erőforrások is. Az intézet bázisán sorozatban szervezték a topográfus-tanfolyamokat a hadapródiskolák tereptan tanárai, a behívott póttartalékosok, a tartalékos mérnökök és szertisztek részére. A hadrafogható tisztek és a terepmunkára irányított férfimunkaerő pótlására megszervezték női dolgozók fotogrammetriai kiképzését.

Jelentős intézkedéseket hozott a szakembergárda utánpótlásának biztosítása érdekében. Kezdeményezésére 1940-től térképésznövendék-tanfolyam indult az intézetben. Olyan hivatásos térképész-tiszthelyettesek kinevelését tervezték, akik idővel tisztviselői állományba kerültek volna. A pályázati felhívásra 14-16 éves ifjak jelentkeztek. A növendékeket, akik a honvéd nevelőintézeti rend szerinti ellátásban részesültek, az intézetben szállásolták el. A kezdeti húszfős létszám idővel közel ötvenre növekedett. Az oktatásukat, nevelésüket példásan megszervezték.¹⁴

A térképész-növendékek feladata volt, hogy utánajárjanak az intézet állományában egykor szolgáló elhunytak sírjainak és vázlatot készítsenek azokról.

¹³ Somogyi Endre: A sport jelentősége a nemzet életében. Magyar Katonai Szemle, 1932/1. sz. 223–228. o., Somogyi Endre: Visszaemlékezés a stockholmi olimpiai vívóversenyekre és az akkori vívóéletre. Magyar Katonai Szemle, 1931/2. sz. 203–208. o., Somogyi Endre: Utazás Los Angeles felé. Magyar Katonai Szemle, 1932/8. sz. 256. o. (a–h), Somogyi Endre: Magyarok a X. Olympián. Magyar Katonai Szemle, 1932/9. sz. 241–255. o., Somogyi Endre: Magyarok a X. Olympián Los Angelesben. Magyar Katonai Szemle, 1932/10. sz. 236–246. o., Somogyi Endre: A XI: Olympia. Magyar Katonai Szemle, 1936/9. sz. 218–236. o., Somogyi Endre: Sportgondolatok az elmaradt 1940-es olympia idejére. Magyar Katonai Szemle, 1940/9. sz. 812–820. o., Somogyi Endre: A magyar öttusa sport tíz év távlatából. Magyar Katonai Szemle, 1942/1. sz. 184–200. o.

¹⁴ A térképészeti intézet vitéz Somogyi Endre vezette történetét részletesen lásd: 6. A háború szolgálatában (1939–1945) című fejezetet 34–44. oldalak In: A Magyar Honvédség Térképészeti Hivatal 1919–1999

Halottak napján küldöttségek mentek minden sírhoz és az intézet nevében koszorút helyeztek azokon.¹⁵

Az ötvenezres méretarányú csapattérkép munkálataiban résztvevőket a rendkívüli teljesítményük elismerésül parancsnoki dicséretben részesítette. „A lezáruló 1943-as terepmunkában résztvevők érdemeinek megörökítése céljából elrendelem, hogy valamennyiükről egységes (nagyságban és ruházatban pontosan megszabott) fénykép készíttessék. Ezeket egy nagy képgyűjteménybe kell összefogni, megfelelő felírással és kerettel ellátni; s az összes képeket magában foglaló nagy képet az intézet új (IV. sz.) épület I. és II. emelet közötti, (tiszti étkezdébe vezető) lépcsőházban alkalmas helyen kell elhelyezni.”¹⁶

*

A második gyeprüszálláson térképész munka már alig folyt. „Légiriadó közepette, akkor kezdem meg e könyvet, amikor úgy a kül-, mint a belpolitikusok árulása folytán a Keleti-Kárpátok felé özönlik az orosz, fent pedig már túljutott magassági értelemben a Duklai-hágón”¹⁷ – jegyezte fel 1944. augusztus 28-án megkezdett a naplójában.

Március 25-én Cirák belekerült a 3. fokú készütségi körzetbe. A kitelepült központi részleg gyalogmenetben megindult Ausztria (Németország) felé, 1945. március 29-én elérte az országhatárt. Ez alkalomból vitéz Somogyi Endre altábornagy rövid beszédet mondott, elénekelték a Himnuszt és átlépték a magyar határt. Ezzel a Magyar Királyi Honvéd Térképészeti Intézet szervezete gyakorlatilag megszűnt létezni.

A háború utáni évek

Vitéz Somogyi Endre az amerikaiak fogságából 1945. október 23-án tért haza. A Budapesti 1. honvéd kerületi parancsnokság 1945. november 26-án, a Platty altábornagy aláírásával ellátott levélében az alábbiakat közölte vele: „Értesítem altábornagy bajtársat, hogy a HM Úr hivatkozott rendeletével felülvizsgálat útján (sic!) történő nyugállományba helyezését elrendelte. Utasítom, hogy az elrendelt felülvizsgálatához szükséges és a kórház által szerkesztett »Honvéd orvosi bizonyítvány« megszerkesztése végett az 1. hörs. kórház psgnál /Bp.XIII.Róbert Károly krt.44/ azonnal jelentkezzék.”¹⁸

A kórházban kiállított honvéd orvosi bizonyítvánnyal további intézkedésre meg kellett jelennie az 1. kerületi parancsnokság Állandó Felülvizsgáló Bizottságánál. A honvédelmi miniszter Állandó Igazoló Bizottsága az 5875. számú, 1946. január 25-én kelt határozatában a 24.300/el.n.ig.biz.-1945. számú HM körrendelet alapján a szolgálatban való meghagyása mellett korábbi katonai múltja miatt „megfeddte”.

¹⁵ Velösy Béla visszaemlékezése, a GKE szeniorok Tóth Ágoston Klubjában 1977. május 23-án, In: Emlékező beszélgetés a hajdani Honvéd Térképészeti Intézet volt parancsnokairól, 11 oldal

¹⁶ 52. sz. intézetparancs – Budapest, 1943. december 21. vitéz Somogyi Endre altábornagy, intézetparancsnok

¹⁷ Vitéz Somogyi Endre altábornagy naplói, I. rész, 1944. augusztus 28. – 1945. március 6.; II. rész 1945. július 19. – 1945. október 25. Magánarchívum

¹⁸ A honvédelmi miniszter 1945. szeptember 21-én kelt 38.456/el.n. szü. 1945. sz. rendeletére hivatkozott a felülvizsgálatra való előállítás elrendelésekor.

Az igazoló bizottságnak számos, munkatársai által írt nyilatkozatot nyújtott be, amelyek igazolták, hogy *”vitéz Somogyi Endre altábornagy jó, demokratikus érzelmű magyar ember volt”*.¹⁹

1946. augusztus 31-én kelt levélben az államháztartás egyensúlyának helyreállítása érdekében kiadott miniszterelnöki rendelet alapján a honvédelmi minisztériumban kialakított 1. sz. bizottság *„... mint nélkülözhetőt végelbánás alá vonta és ellátási igényének meghagyása mellett a tényleges szolgálatból elbocsátotta.”*²⁰ A véghatározat ellen jogorvoslatnak nem volt helye.

*

1950. augusztus 18-án az Országos Nyugdíjintézet levélben értesítette, hogy f. év szeptember 1-ével beszünteti nyugdíjának folyósítását. Ekkor még felebezhetett és kérhette nyugdíjfolyósításának további engedélyezését. 1951-ben február 6-án azonban az Országos Nyugdíjintézet már arról értesítette, hogy: *„... nyugdíját a fennálló rendelkezések értelmében folyósítani nem áll módunkban.”*

*

A nemesládonyi plébánia házasságok anyakönyv 3. kötet 48. lapján olvasható bejegyzés tanúsága szerint Somogyi Endre 1944. december 28-án, a Vas-megyei Nagygeresden,²¹ közvetlenül a határ átlépése előtt, feleségül vette Schuster Otíliát. 1947. november 9-én született Csilla nevű lánya.

1951-ben a családjával együtt önként kitelepült a Heves megyei Ostoros községbe. Kedves, finom lelkű felesége a legnehezebb körülmények között is kitartott mellette. 1954 januárjában a család szánkóval költözött át a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Szomolya községbe, ahol 63 évesen harangozói munkát vállalt. Abban a házban lakott, ahol édesanyja, mint a harangozó lánya a gyermekkorát töltötte.

Az Egri Egyházmegyei Zsinati Törvény 83. §. 1. pontjában biztosított jogánál fogva dr. Bóthy Lajos, a mezőkövesdi esperesi kerület prépost, kanonok esperese 1954. február 10-én kelt levelében értesítette Somogyi Endrét, hogy kinevezik a szomolyai római katolikus egyházközség harangozójává.²² Kötelességeiről és javadalmazásáról a szomolyai plébános tájékoztatta. Így zárult be a kör Somogyi Endre életében, az elismert, megbecsült tábournok harangozóként tengette az életét. (A liturgikus vászoneműk mosását a felesége végezhette.) Nagyon nehéz út lehetett az altábornagyságtól a harangozósáig. Dicséretére váljék, hogy ebben a minőségben is becsülettel helyt állt.

1957. február 7-én a Pénzügyminisztérium Nyugdíjügyi Főigazgatóság a nyugdíjmegvonások felülvizsgálatára vonatkozó 14/1956./XII.1./ sz. kormányrendelet alapján Somogyi Endre nyugdíjigényét felülvizsgálta. Megállapította, hogy

¹⁹ Szabó Antal, Honvédelmi Minisztérium Általános Kiadó hivatalvezető 1945. november 15-én kelt levele. Magánarchívum

²⁰ 1946. augusztus 31-én kelt Somogyi Endre ht. altábornagy közszolgálatból való elbocsátásáról szóló véghatározat. Magánarchívum

²¹ Vitéz Somogyi Endre házassági anyakönyvi kivonatának másolatát megkértük Nagygeresdről. A házasságkötés tényére és idejére vonatkozóan adatokat találtunk a parancsnok kalandos úton Svájcól hazakerült két füzetnyi terjedelmű naplójában.

²² Magánarchívum, 68/1954. sz. kinevezési okmány

ugyanezen év március 1-jétől a nyugdíja 320 forint, nyugdíjpótléka 80 forint, azaz összesen 400 forint lett.²³

A magyar vívósport olimpiai és világbajnokai 1958-ban mentőakciót indítottak a rendfokozatától megfosztott Somogyi Endréért, sajnos eredménytelenül. A magyar öttusasport elindításában jelentős szerepet vállaló Somogyi Endrét gyakran meglátogatták Szomolyán. *„Alulírott, a vívás magyar-, Európa-, világ-, és olympiai bajnokai (sic!) kijelentjük, hogy Somogyi Endre, jelenleg szomolyai /:Borsod m.:/ lakos, évtizedes fáradhatatlan, rendkívül eredményes munkát fejtett ki a magyar vivósport (sic!) azon nemzedékének nevelésében, amelyből mi is kikerültünk. Ugyanez vonatkozik az annak idején szinte ismeretlen, később világhírnévre emelkedett öttusasport megalapozásában, elindításában kifejtett tevékenységére is. Budapest, 1958. augusztus 10-én.”* A levelet aláírták: Hátszeghi (Hatz) Ottó, Magyarország 1932, 1933 és 1934 évi törvívó bajnoka; Kovács Pál ötszörös olimpiai bajnok kardvívó; Sákovits József párbajtőr világbajnok, Hátszeghi (Hatz) József Magyarország háromszoros törvívó bajnoka, 1936. és 1948. évi olimpiakon; Gerevich Aladár hatszoros olimpiai bajnok kardvívó; dr. Balthazár Lajos olimpiai II. helyezett a párbajtőr csapattal és Kárpáti Rudolf négyszeres olimpiai bajnok.²⁴

1965-ben Németh Ferenc az öttusa szövetség főtitkára 1965. július 5-én levélben köszöntötte: *„A magyar öttusa sport fennállásának 30 éves jubileuma alkalmával ez évben nagyszabású nemzetközi versenyt szerveztünk. [...] Jól ismerjük az öttusa sport magyar és nemzetközi viszonylatában kifejtett munkásságát. Engedje meg, hogy ez alkalommal őszinte köszöntéssel üdvözljük. További jó egészséget kívánva. Németh Ferenc”*

Ugyanebben az évben a Nemzetközi Öttusa Szövetség elnöke, Sven Alfred Thofelt tábornok²⁵ látogatóba hívta Svédországba. Hazatérése után, 1966 októberétől feleségével és lányával Kiszpestre költözött és a sógornője házában lakott. 1967 júniusától tüdőembóliával kezelték. 1967. szeptember 9-én 76 éves korában hunyt el.

*

Bátor katona, elsőrendű vezető, kiváló sportoló, igazszívű hazafi volt. Hamvait a Kiszpesteri Temetőben helyezték örök nyugalomra. A sírja méltóképpen örökíti meg a térképészeti intézet parancsnoki tevékenységét, az MH Térképész Szolgálatfőnökség által 1991-ben felállított síremlékén az egykori Magyar Királyi Térképészeti Intézet jelvénye, valamint a nyughelyének földrajzi koordinátái ($\phi=47^{\circ} 26' 21''$ $\lambda=19^{\circ} 09' 21''$) láthatók.

1990. november 29-én a HM Rehabilitációs Bizottsága tájékoztatta a lányát dr. Somogyi Csillát, hogy *„a néhai Somogyi Endre úr nevének említésekor az*

²³ Magánarchívum 3.049172 törzsszám dokumentuma

²⁴ A levél aláírásakor Kovács Pál még csak ötszörös olimpiai bajnok volt, 1960-ban csapatban szerezte meg a hatodik olimpiai bajnoki címét. Gerevich Aladár a levél aláírásakor hatszoros olimpiai bajnok volt, hetedik olimpiai bajnoki címét 1960-ban a római olimpián kardcsapatban szerezte. Kárpáti Rudolf 1960-ban kard egyéniben és a kardcsapattal olimpiai bajnoki címet szerzett Rómában.

²⁵ Sven Thofelt tábornok 1928-ban Amszterdamban egyéni öttusa olimpiai bajnoki címet szerzett. Az 1936-os berlini olimpián ezüst, az 1948-as londoni olimpián bronzérmes szerzett a svéd párbajtőr csapat tagjaként. Az aktív sportévek után a Svéd Vívó Szövetség (1968–1986), a Svéd Olimpiai Bizottság elnöke (1969–1976), a Nemzetközi Olimpiai Bizottság tagja (1970–1976), a Nemzetközi Öttusa Szövetség elnöki tisztét (1960–1988) is betöltötte.

altábornagy *titulus használható*”, mert 1946. szeptember 1-i hatállyal, a rendfokozata meghagyása mellett helyezték nyugállományba.²⁶

*

1993. december 15-én a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia Hadászati tanszékén, a Magyar Hadtudományi Társaság Térképész és Katonaföldrajzi szakosztály segítségével névadó ünnepséget tartottak. A tanszék katonaföldrajzi, hadszíntér-előkészítési és térképészeti szaktantermét vitéz Somogyi Endre altábornagyról nevezték el, így állítva méltó emléket a kiemelkedő hadtudós katonának, parancsnoknak és sportembernek.²⁷

Tisztelegve munkássága előtt a Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem rektora, a Professzori Tanács javaslata alapján és a Szenátus egyetértésével, Somogyi Endre altábornagynak postumus *Pro Militum Artibus* (A hadtudományért) kitüntető címet adományozott 2009-ben. A címet azoknak a tudományos fokozattal nem rendelkező nyugállományú tiszteknek adományozzák, akik aktív pályafutásuk során hosszú éveket vezető beosztásban töltöttek. Ezek a katonák a honvédség vezető szervei, a fegyvernemek, szakcsapatok élén szakmailag elismert, meghatározó jelentőségű katonai vezetővé, főnökké, elméleti szakemberré váltak és döntő szerepet játszottak a honvédség és a honvédelem fejlesztésében.²⁸

* * *

Vitéz Somogyi Endre altábornagy hosszú élete során sikeres hadtudós, kiválóan képzett katona, parancsnok és sportember megjárta a mennyet és a poklot. 34 éves katonai pályafutása során számos hazai és külföldi kitüntetésben részesült. A gyalogos hadnagyként avatott katona a ranglétrán eljutott az altábornagysáig.

1945 után az akkori Magyarország nem tartott igényt a kiváló katona és sportember tudására és tapasztalatára. Élete utolsó két évtizedében méltatlanul elfelejtve, nehéz körülmények között is méltósággal viselte a sorsát. Munkásságának eredményei túléltek őt: neve bekerült a magyar katonai térképészet, a katonaföldrajz és az öttusasport arany lapjai közé.

Felhasznált irodalom

A Budapesti Honvéd Tiszti Vívóklub története (1934–1937). (Összeállította Somogyi Endre) Budapest, 1937. Madách Nyomda

A Honvéd Tiszti Vívóklub tízéves története (1924–1934). (Összeállította Somogyi Endre) Budapest, 1934. Madách Nyomda

Balla János–Hrenkó Pál: A magyar katonai térképészet története, I. kötet. Budapest, 1991

Benedek Ferenc: Gyűjtogattam? Az öttusasport tüzét csiholtam. Budapest, 1992

²⁶ Magánarchívum, HM Rehabilitációs Bizottság 1990. november 29-én kelt 21/1174/1990. nyt. számú levele.

²⁷ Siposné Kecskeméthy Klára–Nagy Miklós: Hadszínteres névadó. Akadémiai Fórum, 1994. 2. szám p. 1. A Nemzeti Közzolgálati Egyetem Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar, Katonai Vezetőképző Intézet Művelési Támogató Tanszék katonaföldrajzi szakkabinetjének a névadója a mai napig is vitéz Somogyi Endre.

²⁸ A Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem Szenátusának 62/2009. (VI. 25.) számú határozat, 2009. június 25. Nyt. szám: 262/62/2009.

Bölonyi József: Magyarország kormányai 1848–1987. , Budapest, 1987
Fekete Ferenc: A vitézi rend története. Hermanos Kiadó, 2011
Héjja István: A katonaföldrajz általános elmélete. (Jegyzet a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia hallgatói számára) Budapest, 1992
Hidvégi András: „BOLDOGOK, VÉGTELENÜL BOLDOGOK VAGYUNK, HOGY HAZÁNKNAK GYŐZELMET SZEREZHETTÜNK!” (Az újkori olimpiák a Magyar Katonai Szemlében) Hadtörténelmi Közlemények, 2012/2. szám
Klinghammer István: A magyar térképészet Lázár deáktól napjainkig. Magyar Tudomány XLII. kötet, 9. számában, 1997
Pap Ferenc: Az Országos Tiszti Kaszinó működése 1939–40-ben.
http://www.biztonsagpolitika.hu/documents/1361901139_PAPP_ferenc_orzagos_tiszi_kaszino_mukodese_1939-1940_-_biztonsagpolitika.hu.pdf (Letöltve 2014. február 15.)
Rada Tibor: A Magyar Királyi Honvéd Ludovika Akadémia és a testvérintézetek összefoglalt története (1830–1945), I. kötet. Calgary–Budapest, 1998
Rada Tibor: A magyar királyi honvéd Ludovika Akadémia és a testvérintézetek összefoglalt története (1830–1945), II. kötet. Calgary–Budapest, 2001
Somogyi Endre: Magyarország és környék államainak katonai földrajza. Budapest, 1928, Jakab Nyomda
Somogyi Endre: Magyarország és környező államainak katonai földrajza. Budapest, 1930
Somogyi Endre: Az országhatárok katonai jelentősége különös tekintettel Csonkamagyarországra. Budapest, 1931. Ladányi Nyomda (Külön melléklet a Magyar Katonai Szemle 1931. 9. számában)
Somogyi Endre: Tengeren Triestből Stambulba (Konstantinápolyba). Honvédelem, 1925. október 20.
Somogyi Endre: Stambuli (konstantinápolyi) képek. Honvédelem, 1925. december 5.
Somorjai Béla: Az első magyar katonai térképészeti intézet megalakulásának 70. évfordulójára, I. rész, Hadak Útján, 1990. május–június
Somorjai Béla: Az első magyar katonai térképészeti intézet megalakulásának 70. évfordulójára, II. rész. Hadak Útján, 1990. július–augusztus

Siposné Kecskeméthy Klára